

II. Rákóczi Györgyöt megéneklő versek

Balázs Mihály – Keserű Gizella

Dolgozatunk azokhoz a vizsgálatokhoz kapcsolódik, amelyek a műfaj történeti sajátosságok iránt érzékenyen szóltak hozzá a 17. századi paszkvillusi irodalom kérdéseire, s amelyekről 2022-ben összegzés is készült.¹ Később Richard Maria Werner² nyomán megjelent egy Montecuccoli gaztetteit bemutató, itthon ismeretlennek látszó német nyelvű paszkvillus is.³ A szöveget kísérő tanulmány igyekezett felvillantani azt a folyamatot is, amelynek során a kérdéskör klasszikusának számító német szerző szerint már a 17. század derekára kiformalódott az anyanyelvű Miatyánk-paródiáknak az a sajátos változata, amelyben az ima egyes szavai tematikus hívóformulaként funkcionálnak, s az aktualizáló mondanó ezekre fut ki. A kutatás jelenlegi állása szerint ez a magyar irodalomban csak a 18. század vége táján jelent meg,⁴ így műfaj történeti szempontból is jelentősége lehet annak, hogy a magyarországi politikai élet szereplői jóval korábban feltűntek ebben a német nyelven terjedő altípusban. Ez a műfaj történeti újdonság is ösztönzést jelentett a szövegek közzétételére, s természetesen törekedtünk arra is, hogy legalább néhány megfontolást megfogalmazzunk a magyar kutatók számára tudomásunk szerint novumot jelentő versek történeti és eszmetörténeti háttéréről.

Az említett Montecuccoli-paszkvilluson kívül Richard Maria Werner a francia–svéd–erdélyi katonai együttműködésen szívesen munkálkodó Leonnert Torstenson⁵ és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem ellen írott német nyelvű verseket is közzétette dolgozatában. Ezek együttes tárgyalását szorosabb összetartozásuk is indokolta, hiszen a Rákóczit megszólító *Das Ragozische Vater*

¹ BALÁZS 2021.

² WERNER 1892.

³ BALÁZS 2021.

⁴ RMKT XIV, 593.

⁵ KÁRMÁN 2011, 80–102, 113–114.

unser selzam több helyütt a *Das Torstensohnische Vater-unser* motívumait veszi át, s ez összhangban van a szövegek történetére vonatkozó ismereteinkkel is. Bizonyosan a svéd hadvezér elleni mű íródott korábban, hiszen 1646-ban egy röplapon nyomtatásban is napvilágot látott,⁶ míg az erdélyi fejedelmet célba vevő kéziratban maradt ránk, s elsőként Werner adta ki a müncheni Hof- und Stadtbibliothekban őrzött kolligátum (jelzete: Cod Lat. 8654 Blatt 205.) *Volgen etliche Teutsche Sachen zu lesen* címet viselő olyan egységéből, amely 1658-ban összeírt vegyes anyagot tartalmaz.

Das Torstensohnische Vater-unser 1646

1. Mein Dorstensohn waist aber wass
Du kanst noch nit betten dass	Vatter Unser.
2. Ich glaub nit das auff Erden jemahls,
Ein solcher Schalck gewesen als	Der du bist.
3. Du stilst, und raubst, trachtest nur nach schatz,
Darumb wirst du haben gar kein platz	Im Himmel.
4. Du suchst nur Ruhm, und Eittel Ehr,
Fragst nit darnach ob Gott der Herr	Geheiliget werde.
5. Du has verdient, darffs gut rund sagen,
Das man soll an den Galgen schlagen	Dein Nam.
6. Vil guet und Gelt, so du bekommen,
Und ublich hinweggenommen	Zukomme unss.
7. Ich zweifle nit, du loser gesöll,
Ess werdt dort sein die Ewig Höll	Dein Reich.
8. Mein Torstensohn bildtss dir nit ein
Dass alzeit soll geschehen und fein	Dein Will.
9. Alss unheyl so du für und für
Und hast vermaint, Gott gebe ess dir	Geschehe.
10. Wolt Gott das auff der gantzen Erden,
Kein Dorstensohn solt gefunden werden,	Gleich wie im Himmel.

⁶ Ez alapján került be a harmincéves háború költészetéről készült első modern antológiába: WELLER 1855, 263–264.

II. Rákóczi Györgyöt megéneklő versek

11. Weil dann deiner niemandt begert,
So bist im Himmel gantz nichts werth als auff Erden.
12. Was du mit Unrecht und Bösen sorgen
Unss gestohlen hast, Wart nit biss Morgen Gib uns heut.
13. Nimbst alles hinweck, und führst darvon,
Ist doch nit dein, wessen ist ess dann. Unser.
14. Dorstensohn du milter Frass,
Du bist nit werdt, das du Frist das Täglich Brot.
15. Durch stellen, und rauben bist du Reich,
Dass dirss der liebe Gott verzeich, Und vergib.
16. Du muest in der Höl werden, gerochen,
Dan der Himmel ist lengst versprochen, Unss.
17. Der Teiffel wirdt dich dort einschliessen,
Wass giltss du wirst thür bezahlen müssen Unser Schuld.
18. Weil du der Kirchen nit underthenig,
So würdt dir Gott deine Sündt so wenig Als auch wir vergeben.
19. Gib her was du uns gestolen hast,
Das wir bezalen den grosen last Unseren Schuldigen.
20. Du sprichst, Soldat, schon das Pferd nit,
Was nit wil mit gehen, das Tribe mit Und führe.
21. O Teuffel du fauler Huren Sohn,
Komb baldt holl nur den Torstensohn Uns nit
22. Weil Möhren gleichsamb soll sein dein Diern,
Darumb hast du auch wöllen Prün einfühn In versuchung.
23. Aber sey trüllnt dich so sehr
Du schreist verlass uns nit O Herr Sonder erlöse unss.
24. Gott hört nit an dein falsche bitt,
Er wirt dich auch erlösen nit Vor allem Ubel.
25. Dass du am Bodengran leidest grosse schmertzen
Günnen wir dir von gantzen Hertzen Amen.

Das Ragozische Vater unser selzam 1658

1. Höre Fürsst Ragozi, weiss du was,
du khanst villeicht nit betten das Vatter vnser,
2. wann ist in Polln doch iemals
ein solcher tyrann gwesen als der du bist?

3. Du stilst vnd raubst gar kirchen schaz
desswegen hastu ganz khain plaz	im himmel.
4. Du hettest gern die Pollnisch Cron
fragst nit ob Gott in seinem thron	geheiligt werd.
5. Du hast verdient wil dirs Teutsch sagen
das an den galgen werd geschlagen	dein name.
6. Das gellt vnd guet so du in Polln
reichen vnd Armen hast abgestolln	zuekhome vns.
7. Dein lohn wird sein du wilder gsell
bei allen Teuflen in der höll	dein reich.
8. Gedankhen dir nie khommen solln
das allzeit geschehen wird in Polln	dein will.
9. Alles Vnglückh du grausames Thier
hast angericht. Gott geb, das es dir	geschehe.
10. Darfür muest du ins Sathansreich
dort gehets vil anderst her gleich	wie im himel.
11. Zu Polln deiner niemand begert
im himel bist noch vil weniger wert	also auch auf erden.
12. Was du bluetwiettrich in ganz Polln
mit deinen dieben geraubt vnd gestolln	gib vns heut.
13. Dann alles guet, so du führst hindan
das ist nit dein. wessen ist es dann	vnsere
14. Du Land Verderber der du bist
durchaus nit wert, das du mer frisst	täglichs Prot.
15. Mit armen schwais vnd bluet bist reich
mainstu das dirs Gott verzeich	vnd vergeb.
16. Wann dich der Teufel wird einschliessen
wird dein schietter Palg zalen müessen	vnsere schuld.
17. Der wahren kirchen bist khain glid
so wird dir Gott dein sünd auch nit	als auch wir vergeben.
18. Gib her was du geraubt hast
so wird bezallt der grosse last	vnsere schuldern.
19. Still, mörde, Raub, vnd greif brand an
Was nit gehen will, das treib daruon	Vnd führe
20. O Teufel du stinkhfauler gsell
den Ragozi führ zu dir in dhöll	vns nit
21. Brennen ist vnter deinen officieren
du aber wirst nit alle verführen	in versuchung

kell említenünk. A hadjárat egészét feldolgozó műnek azokra a részeire gondolunk, amelyekben Rákóczi féktelen szerzési vággyal eltelt katonái még a templomokat sem kímélő fosztogatásba kezdtek. Az eposz egyfelől a rabló indulat egyetemes voltáról beszél (2505–2258),⁷ majd több ízben kitér arra is, hogy a zsákmány nagyobb része templomi kincsekből állt. Egy helyütt aztán azt is sugallja, hogy a hadsereg tragikus sorsa valójában az égbekiáltó bűnök büntetéseként értelmezendő (3033–3040):

„Hiszem ha királság vagi országlás kellett
Templomot feltörni, prédálni mért kellett,
Abban mutattatok nem nagy emberséget,
Másszor magyar erő nem ollyannal fénylett

Láttuk, meg fosztatott sok niomorék barát,
Majd minden katona lován tart kasulát,
Rontsiolni mért kellett Istennek szolgáját,
Azok ohajtása rátok égben kiállt,”

Kétségtelen persze, hogy az erős bíráló hang jelentősen megszelídül az eposz befejezésében, az pedig jól ismert, hogy a végső kicsengés értelmezése nem független attól sem, hogy kit tekintünk a mű legvalószínűbb szerzőjének. Mivel erről nem tudunk új megfontolással előállni, ezt nem részletezzük.⁸

Linnard Torstenson személye viszont emlékezetünkbe idézi, hogy neve *Dorston* alakban éppen egy olyan verses műben fordul elő, amely ugyancsak egy szakrális szöveg paródiájának tekinthető. A modern kiadás gondozója szerint 1644 májusának végére vagy júniusának legelejére datált *Confessio Rakocziánáról* van szó, amelyet ő egy kortárs kommentátor irányultságára is utalva a paszkvillusok közé sorolt.⁹ Születésének körülményeiről Varga Imre világos képet rajzolt fel, majd javaslat született arra, hogy a művet tekintsük a humanizmus irodalmában nagyon népszerű szatirikus gyónásnak. Ezekre a mozzanatokra nem térünk ki, s nem szólunk szellemes részletei ellenére a kérlelhetetlen polemikus hangoltságra visszavezethető művészi megoldatlanságáról sem.¹⁰ Azt viszont érdemes számontartani, hogy a szakrális műfajok politikai célzatú felhasználása nem volt ismertelen a Rákócziak környezetében.

⁷ A továbbiakban is a teljes szöveget adó kiadás sorszámai alapján idézzük: *Rákóczi-eposz*, 1988.

⁸ A vélemények tárgyyszerű összegzése: FAZAKAS 2009, 443.

⁹ RMKT VII/9, 221–230, 637–638.

¹⁰ BALÁZS 2021, 15.

Már a cím is jelzi (*Sequitur confessio principis facta in Polonia*), hogy szinte ennek folytatása lehet a következő fejedelem satirikus gyónása, ugyanezen kötet 150. verse. Itt II. Rákóczi György gyónja meg, hogy elbizakodottan és elhamarkodottan indult el Lengyelország meghódítására, s lett sok ember halálának és fogságba kerülésének okozója. A nyelviileg nem túl erős költemény szerzőjének voltak bizonyos értesülései: tudott a fejedelmi csapatokkal Máramaroson egyesült Bakos Gábor hadairól, s tudni véli azt is, hogy a fejedelmi tanácsban egyedül Szántó István ellenezte a háborút. (Róla nem találtunk információt a szakirodalomban, s a Rákóczi-eposz [2209–2220] csupán a katolikus Haller Istvánt említi, pedig a vers bizonyosan katolikus szerzője rendelkezhetett további információkkal is.) A gyónó fejedelem a retorikai helyzet hitelességét erősen lefokozó módon a 8. és 9. strófában szinte katolikusként beszél, vétkei közé azt is besorolja, hogy bemocskolta az Úr Isten oltárát, továbbá megszegyenítette és kicsúfolta Isten szent anyját.

Míg művészi megoldatlansága ellenére ez a vers imaparódiának tekinthető, direktebb megszólalású, a hadba induláskor elmondott imának tekinthető az a másik két vers, amelyet Varga Imre összetartozónak vélt az iméntivel. Az első (149.) esetében a latinul megadott cím (*Cantio votiva a celsissimi principis Georgii Rakóczi scripta cum expeditionem bellica adversus persecutores evangelii in Polonia A 1657 lingua hungarica – A feleséges Rákóczi György fejedelem magyar nyelvű fogadalmi éneke, melyet akkor írtak, mikor 1657-ben az evangélium üldözői ellen hadjáratra vállalkozott*) későbbinek látszik, míg a második (*Cantio de Rákóczi*) nem tartalmaz közelebbi műfaji megjelölést. Ezt az első esetében a leginkább talán felekezeti szempontból tartjuk érdekesnek, hiszen valamely fogadalom teljesítésének részeként vagy hálaadásként inkább a katolikus felekezetben születnek többnyire ünnepi alkalmakhoz kötődő olyan énekek, amelyek valamilyen baj elmúlásáért könyörögnek, vagy éppen köszönetet mondanak ennek bekövetkeztéért. Itt a cím szerint éppen ellenkezőleg, valakik ellen irányulnak a megszólaló szavai. A vers beszélője áldást és a gyors angyalok segítségét kéri juhait és árváit számára, akik így bátor szívű vitézek lesznek. A diadalhoz persze az is szükségesnek látszik, hogy a Mindenható „oszlottá” tegye ellenfelei elméjét, s így azok csak a menekülésben keressék a megoldást, sőt rettegés fogja el őket akkor is, ha esetleg visszafordulni merészelnének. Ezek a konkrétumok másfelől persze egyénivé teszik ezt a verset is, mégis inkább csak a kontextust teremtik meg ahhoz, hogy a fejedelem kijelenthesse: az igaz hitért és nem a királyi címért fogott fegyvert, mert hát „ország keresés nincsen szívünkben”.

A 12 strófás vers több motívuma (angyalok, vitézkedni is tudó juhok) szerepel a 38 strófát számláló s az indulás, a kardfelkötés mozzanatát erőteljesebben

megjelenítő második fohászbán (151. *Cantio de Rakoczi*) is, amelynek beszélője az elindulás helyzetében hadba szállásának indítékait igyekszik megmutatni a támogatásért megszólított Mindenhatónak. Az itteni beszélő már nem tartja szükségesnek, hogy elutasítsa a póre hatalmi megfontolás, az országkeresés vádját, számára már evidencia, hogy küldetése a bosszúállás az ártatlan áldozatok meggyilkolásáért, akiknek vére sűrű kiáltásként az egekig hatolt fel. Az erős kezdet után négy gyengébb versszakban a fájdalomtól zokogó bibliai személyek analógiát jelentő felsorolása következik, majd a vallásüldözés 16–17. századi eseteinek hatalmas tablójával szembesül az olvasó. Előbb kilenc strófában az események helyszíne lesz a rendezőelv, s Vilnából elindulva keletről nyugatra haladva Lesznón, Gallián és Belgiumon át jutunk el Britanniába. A következő nyolc strófában aztán lazán kezelt időrendben haladunk, s a reformáció kezdeteitől a schmalkaldeni háború eseményein, Alba herceg németalföldi terrorján és Alessandro Farnese kezdetben semmiképp sem kevésbé véres kormányzatán keresztül jutunk el a fehérhegyi csatáig és következményeiig. A beszélő közben számadatokat is versbe foglal: Angliában az 1550-es években két esztendő alatt nyolcvanezer embert végeztek ki,¹¹ míg az 1565–1581 közötti Európában negyvenötezer a vallásuk miatt elpusztítottak száma. A 26. strófa aztán összegzésképpen megállapítja, hogy Diocletianus, Nero és Caligula alatt sem gyilkoltak le annyi keresztényt, mint a számba vett időszakban Európában, majd a költemény befejező részében (31–35. versszak) egy csodás jelenség (a napfényben megjelenő három csillogó fegyver) leírása következik. A jelenet a beszélőt szinte felragadja az égbe, hogy aztán visszatérve annál elszántabban induljon el seregével.

Talán ez a rövid áttekintés is érzékeltetni tudta a vers erős mártírológiai beágyazottságát. Varga Imre ezt nem vette észre, jóllehet a datálatlan szöveget okkal hozta összefüggésbe a lengyelországi hadjáratral, másfelől pedig nem lebecsülendő munkát végzett a szereplő személyek azonosítása során. Az utóbbi

¹¹ Szerzőnk itt látszik leginkább túlozni, hiszen Véres Mária (1553–1558) áldozatainak számát 280-300 körül becsüli a szakirodalom, a friss anyagon dolgozó John Foxe *Acts and Monuments*-ére és más forrásokra alapozva: DUFFY 2009, 280. Franciaországban az első három évtizedben kb. ötezer embert fogtak perbe eretnenség vádjával, tizedük lett halálra ítélve az első évtizedekben. EL KENZ 2011, 6. Ezt támasztja alá a 450 áldozatot számontartó Jean Crespin mártírkönyve (*Le livre des martyrs*): 1554-től 1619-ig több kiadás, bővített változatok, előbb franciául, majd 1560-ban először latinul jelent meg Genfben, ahol Crespin könyvkiadóként is működött. Az 1560-as kiadás megvolt a Rákóczi-könyvtárban is: MONOK 1996, 102. Az *Histoire des martyrs* címűváltozat később állandósult Simon Goulart szerkesztésében, aki a vallásháború véres korának s benne a Szent Bertalan-éjnek krónikásként már sokkal több áldozatról kényszerült számot adni. Az 1572-ben hetekig tartó vérengzés 3000 párizsi és 7000 vidéki áldozatot követelt, lásd: JOUANA 2013, 3.

évtizedekben a vallásüldözések és ezek legelső dokumentálásai, elsősorban a protestáns mártírkönyvek kiterjedt kutatása lehetővé teszi, hogy néhány kiegészítéssel hozzájáruljunk a vers egy-egy helyének értelmezéséhez. Rendkívül fontosnak tartjuk, s a hazai verses anyag tekintetében talán egyedinek is tekinthetjük, hogy a mártírok számbavétele összekapcsolódik a zsarnokoskodó egyeduralmat elmarasztaló államelméleti üzenettel is. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha néhány vértanútörténet forrásait és kontextusát is számba vesszük. Minden esetben a mostani terjedelem ezt nem engedi meg, de néhány ilyen szempontból is tanulságos esetről szeretnénk elidőzni.

A megtörtént borzalmak hitelül valós és fiktívnek tűnő szerzőket idéz. A Dignotus (16. versszak) például nem biztos, hogy álnév, lehet fiktív szerző is, Boldisar Holsnerust (18) sem találjuk sehol. Simon Semussist viszont Goulart-ral azonosíthatjuk, aki Senlisben született, egy portréját is ezzel a névvel metszette az ismeretlen művész: Simon Goulart Senlisien.¹² Fontosnak tartjuk itt hangsúlyozni, hogy Flacius Illyricus *Catalogus testium veritatis* című művének valószínűleg Goulart által átdolgozott változata szerepel Rákóczi Zsigmond könyvei között.¹³ Pár évvel a Szent Bertalan-éj után, 1576-ban Genfben névtelenül jelent meg első bővebb anyaggyűjtése a vérengzésről és előzményeiről *Les Mémoires de l'Etat de France* címen, amelyet hamarosan kibővített (és 1579-ben a bordeaux-i parlament elégetésre ítélte), s amelyet Crespin bővítésénél (1582) is felhasznált. Újrdefiniálta a mártír fogalmát, amelyet addig többben csak a bíróság által elítéltekre vonatkoztattak, szerinte az ilyen tömeggyilkosságok áldozatai is odataroznak. A háromkötetes mű néhány mozzanatára ráismerhetünk a versben: Párizs utcáit sűrűn borító holttestek, vérvörös színű folyók:¹⁴ a kutatók összeszámolták, hány Szajna sodorta tetem temetéséért fizettek a folyómenti városkák. A kegyetlenségek leírásában nem kíméli az olvasót, s egy bekezdést szentel Petrus Ramus halálának is, akinek holttestét néhány diákja meggyalázta.¹⁵

A versszerző a protestánsüldözések régebben megesett borzalmainak többségét épp csak jelzi, lényeges, hogy Európa nagyobb részét lefedjék példái, és természetes, hogy a biblikus felvezető sorok után az északi szomszédhoz igyekvő fejedelem imája az ottani vértanúkat helyezi a tabló élére. „Vilna szép varasnak iszonyú romlása” (10) friss hírnek látszhat első olvasásra, hiszen 1655

¹² <http://www.portraitindex.de/documents/obj/oai:baa.onb.at:8390474/onB8390474T8390479> (Megtekintés: 2026. március 9.)

¹³ MONOK 1996, 90.

¹⁴ SIMON GOULART, *Les Mémoires de l'Etat de France sous Charles IX.*, Vol. I, Meidelbourg, par Henry Wolf, 1578, 293, 313.

¹⁵ *Uo.*, 303–304.

augusztusában az orosz sereg három napig mészárolta a lakosságot, a város tizenhét napig égett, két évig borzalmas éhínség pusztított, s csak öt év múlva szerezték vissza. Negyvenöt évvel korábban, 1610. július 1-jén már teljesen leégett a város, tíz templommal s a várral együtt, ahol Konstancia királyné újszülött gyermekét gondozta, mivel férje a közelben háborúzott.

A virágzó és nagyon sokszínű (protestánsok, karaiták, zsidók, pravoszlávok), de az uralkodói érdeklődés miatt gyors rekatolizálásra ítélt város pusztulását a protestánsok miatti büntetésnek hirdető jezsuiták még intenzívebb térítő munkát folytattak, a felekezeti ellentétek fölerősödtek. Egy évvel később, mint versünk elbeszéli, „egy bölcs olasz ifjat tömlöczben vetenek” (11), és ezután a kálvinisták istentiszteleti épületeit is földúlták, fölgújtották, három prédikátort, „bölcs tanítót” agyonvertek. Ki a bölcs olasz ifjú? Franco de Franco (1585–1611) Vlnóban élő olasz kálvinista az istentiszteletet követően az úrnapi körmenetet az ostya bálványimádó tisztelete elleni agitációval várta egy emelvényen. Az udvar sok jeles méltósága, köztük Piotr Skarga és a pápai nuncius is odaért hamarosan. Lefogása után a királyné elleni merénylet vádjával kellett szembesülnie, végül a versben is részletezett módon brutálisan megkínozták, majd felnégyelték.

A sebtében lefolytatott tárgyaláson az elhivatott és elszánt mártíreljelt nagy hévvel győzködte a vlnói püspököt, hagyjon föl a bálványimádással, és csak Isten tiszta igéjét prédikálja, s arra is felhívta a figyelmet, hogy Krisztus tanítása nem vonatkozik emberek meggyilkolására, amint a pápisták öldösték a protestánsokat Franciaországban, Németalföldön és Angliában. Az utolsó pillanatig folytatott, az ítélettel nem törődő tanhirdetés a legkiválóbb mártírok jellemzője, amit e történetek közreadói az emlékezés, megörökítés mellett a mártírkönyvek másik fontos funkciójának érdekében, egyházuk tanításának terjesztésében hasznosíthattak. Az olasz mártíriumával legtöbbet foglalkozó Janusz Tazbir mutatott rá az időpont jelentőségére, arra, hogy a vegyes vallású városok tanácsa gyakran korlátozta az úrnapiján tartott ünnepséget a béke kedvéért,¹⁶ Tridentben viszont nyomatékosan ajánlották a nagyszabású körmenetek köztereken való lefolytatását. A királyi udvar javának jelenléte Vlnóban, a protestánsok egyik fellegvárában feltehetően pompázatos ünnepséget követelt.

Franco kivégzése után a városban dúló indulatok miatt sokan a közeli Trokiba menekültek, de a jezsuiták a diákjaikkal és a csatlakozó, tette vágyó polgárokkal

¹⁶ Okkal voltak óvatosak, sok esetet említhetnénk, amikor a felekezeti békétlenség épp ilyenkor robbant ki. Hadd említsük meg, hogy emlékeink szerint a *Székely oklevéltár* említ egy esetet, amikor Székelyföldön egy várnagy gyermekének keresztelőjén részt vevő s így már nem józan prédikátor lekapott a falról egy puskát, és a lenn vonuló menetbe lőtt.

kövezték őket, és három lelkész is áldozatukká lett, akiknek nevét Pareus és Węgierski is följegyezte: Baltazar Krośniewicz, a teológia doktora, Martin Tertullianus Bielecki és Joachim Vendland/Wendland, a német gyülekezet lelkésze.¹⁷

Franco vértanúságát elsőként az antitrinitárius Andrzej Lubieniecki örökítette meg *Poloneuthychia* (1616) című történeti munkájában,¹⁸ amelynek ez az epizódja több kéziratváltozatban is elterjedt.¹⁹ A művet kéziratként említi Sandius *Bibliotheca antitrinitariorum*,²⁰ de tekintettel a lengyel testvérek nyugat-európai misszióira és reformátusokkal való szövetségkötési tervekre valószínűleg latin fordítása is terjedt a friss eseményeket megörökítő részleteknek. Mégsem Lubieniecki műve alapján tudósított a megszállottnak tűnő Franco szörnyű haláláról David Pareus egy 1248 oldalas könyve függelékében, hiszen annál jóval bővebben, más áldozatok nevét is megadva a kivégzést megelőző és követő véres eseményeket is részletezve keretezi Franco de Franco történetét. Valószínűsíthetően a szemtanú forrása azonosításánál fontosabb, hogy Kelet-Európában talált friss példát a katolikus önkényre, s még inkább, hogy a Kárpát-medencében népszerű szerzőnek, sok peregrinus tanárának a *Jelenések könyvét* magyarázó munkáját (1618)²¹ a pápaság és minden zsarnok elleni lázadás kézikönyveként sokan forgatták másutt Európában, 1622 után e műve miatt üldözött szerző volt Angliában.²² Mostanáig nem találtuk e mű nyomát az elérhető hazai könyvtárakban, szakirodalomban, de lehetett ez a versíró forrása, hiszen hasonló államelméleti nézetekre utal a 22. versszak:

„Ötödik Carolust Bodinus oktatya,
Hogy Ferenc kirallyal indulyon az hadra,
Körösztyenséggh ellen elösülyön kardgya,
Az feiedelmeknek nyakat szakaszthattya.”

¹⁷ WĘGIERSKI 1669, 255.

¹⁸ A 19. századi kiadást követő modern kiadása: LUBIENIECKI 1982, 150–168. Franco története több kéziratváltozatban is elterjedt, egy Kolozsvárra is eljutott, feltehetően az 1660-ban Erdélybe menekült lengyel antitrinitáriusok papírjai között, és később bekerült Węgierski és Stanisław Lubieniecki egyháztörténetébe is.

¹⁹ TAZBIR 1993, 94–105.

²⁰ Christophorus SANDIUS, *Bibliotheca Antitrinitariorum*, Freistadii, apud Johannem Aconium, 1584, reprint, kiad. Lech Szczucki, Warszawa 1966, 89.

²¹ Estreicher a *Bibliografia polska*, 1912, 92. oldalán hivatkozza, majd kommentár nélkül idézi a teljes, Franco történetét elbeszélő Appendixet Pareus művéből: *In divinam Apocalipsim S. Apostoli et Evangelista Johannis Commentarius*, Francofurti, Rosa; Heidelbergae, Lancelotus, 1618, 1248. Franco története ugyanott: 1236–1238. Itt köszönjük meg nagy hálával Földesi Ferenc villámgyors segítségét a *Bibliografia* oldalaiért.

²² Két évtized múltán Elias Arnold angol fordításában, Amszterdamban jelenhetett meg, ebből részlet olvasható: ROWLEY, TOL 2024, 480–482.

Egyetlen másik lengyel mártírról van tudomásunk a 17. század első feléből, ugyancsak Konstancia királyné számláját terheli, pár hónappal később végezték ki Varsóban, de Iwan Tyszkiewicz háromságtagadó volt, ezért a versszerző jobbnak látta nem említeni.

A vilnai beszámolót követő versszak egy frissebb, nagyon sok áldozatot követelő eseményre utal, ez pedig Leszno lerombolása. Az ún. északi háború első hónapjaiban a svéd csapatok rettenetes pusztítást vittek véghez az ország középső területein (Wielkopolska), ezért a nemesség már 1655 őszén szabadcsapatokat szervezett a honvédelemre. Első nagy tettük a svédek által megszállt, a 16. század közepe óta cseh menekülteknek, köztük Johan Amos Comeniusnak is menedéket nyújtó Leszno visszafoglalása. A város zömében protestáns lakossága a protestáns svédek támogatása mellett az ostrom alatt, amely előbb a lengyelektől követelt sok áldozatot, akik győzelmük után bosszúszomjasan gyújtogattak, és kíméletlenül gyilkolták a polgári lakosságot.

Természetesen tekintetbe kell vennünk, s az áldozatok nevének és forrásának elhallgatása is megengedi, hogy szóban vagy levélben érkező tájékoztató volt a vilnai eset forrása, ami a Leszno-ban történtek esetében szinte bizonyos. Híreket hozott, küldött Comenius vagy a Rákóczi család sok lengyel levelezője, esetleg az antitrinitárius történetíró, Samuel Grądzki, aki 1656 májusában érkezett Erdélybe Hmelnickijtől, ahol a svéd király megbízásából tárgyalt, részt vett a hadjáratban, majd hosszú évekig élt Erdélyben.²³ Minderre még tanulmányunk legvégén visszatérünk.

Az alábbiakban azt igyekszünk legalább valószínűvé tenni, hogy versünk nem független Comenius nagy hírnévre szert tett munkájától, az 1657-ben, II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának csúcspontján megjelent *Lux in tenebristól* sem. Emlékeztetünk arra, hogy a mű egyik célja is a vállalkozás igazolása volt. Comenius a hitsorsosait ért megpróbáltatások és üldözések szuggesztív bemutatásával egyértelműen alapozza meg azt a mű egyik egységében (LI.) teoretikusan is körbejárt üzenetet, hogy a szelíd megoldás lehetőségei kifogytak, erőszak és nyomásgyakorlás nélkül (*sine violentia et pressuris*) már nem számolható fel a bálványimádók emberáldozatok sokaságát követelő zsarnoksága. Versünk háttérének felrajzolásakor számba vehetjük azonban azt is, hogy ez a harcászati üzenet nem csupán a kész mű közvetítette, hanem ez történt már elkészültének folyamatában is. Ennek vizsgálatát az teszi lehetővé, hogy többször maga Drabik, de ritkábban Comenius is utal az erdélyi és magyarországi egyházi és világi személyiségekre, akikhez már a nyomtatásban történő megjelenés előtt is eljuttattak üzeneteik. Sőt, nem ritkán reflexiót

²³ *Rákóczi-eposz*, 1988, 2127, a Grądzkira vonatkozó bő jegyzet *uo.* 284–285.

olvashatunk ezek fogadtatásáról is. A kiadvány betekintést enged tehát abba az erdélyi és magyarországi közegbe is, amelyben az iménti versek megszülethettek. A szakirodalomban Péter Katalin hasznosította ily módon a nyomtatványt, ám ő a prófétáló Drabik felbukkanásának korai időszakára koncentrált, jóllehet a folytatás szándékára következtethetünk abból, hogy belekezdett a teljes mű magyarrá fordításába.²⁴

Bármily izgalmas is lenne azonban bemutatnunk, hogy az erdélyi fejedelmi udvar egyes szereplői hogyan vették ezeket a híreket, és hogy miképpen váltogatta egymást a teljes elutasítás, az egyes elemek elfogadása vagy a harcias elszántsággal párosult lelkes igenlés, el kell tekintenünk ettől. A mostani keretek között csupán az erdélyi udvar diplomáciájának két fontos személyiségére, a Rákóczi család régi familiárisának számító Mednyánszky Jónásra és a magyarországi birtokok igazgatása mellett a külügyek vitelében is megkerülhetetlen Klobusiczky Andrásra korlátozzuk figyelmünket.²⁵ Kiemelésüket indokolja, hogy a *Lux in tenebris*ben szinte csak ők szerepelnek a „látó ember” különleges bizalmáról árulkodó hírvivők szerepében. A mű egyes tételei gyakran kezdődnek azzal a két személy valamelyikéhez szóló intelemmel, hogy juttassák el az égi üzenetet a fejedelemnek vagy környezetében valakinek. Úgy látszik tehát, hogy ők különböző útjaik alkalmával rendre felkeresték a prófétát Lednyicében, s valamiképpen kivívták bizalmát is. Ráadásul egy, a szakirodalomban ugyan felhasznált, de jelentőségének megfelelően nem méltatott dokumentummal azt is bizonyítani tudjuk, hogy legalább négy esetben ezt a megbízást maga Comenius is szentesítette. Egy már Amszterdamból 1655. szeptember 6-án Klobusiczkynek írott levele ugyanis, miután beszámol a svédek lengyelországi sikereiről, a következőképpen folytatódik:

„Occulte praeterea quod communicem, nihil habeo. A vobis autem communicare peto: 1. Quid Princeps agat. 2. Quid attulerit legatus Svecicus. 3. Sitne acceptus ut anglus promissus Rev. anno 1654. 7. Febr. et 3. Aug. et 29. Aug. Sept. et 1665. 4. Aug. An legatis jam tandem et credatis Drabiciana? 5. An in gratiam Principissae aliquid sit in vernaculum translatum? Debet certe, saltem quae vos concernunt et Racocianam domum. 6. An vos excitet, quod alii praeveniant? Septentrionales, praedictum quidem illos fore primos, at in perterreno perdere incipere illos, qui perdunt terram, vestrum est. Sexcenties hoc inculcatur. 7. Qui impediit opus, sublatus est Bisterfeldius anno 1654. aug 3. et 21.²⁶ ceteri

²⁴ Erre utal: NÉMETH 1997, 2.

²⁵ A régebbi szakirodalmi tételek felsorolását helyettesítheti két modern feldolgozás: SÁRKÖZI 2009; KÁRMÁN 2011, passim.

²⁶ Monográfusa szerint 1655. február 5-én hunyt el. VISKOLCZ 2003, 12.

caveant sibi an ira Dei. 8. Anno 1620. sept 20. mandatum est septentrionalibus jungi et indicium fieri Turcae, fitne ita? 9. Typis parantur omnia jamjam, videte ne durities vestra dedecus inveniatur in conspectu gentium fidelium.”²⁷

Idézetünk témánkhoz legszorosabban hozzátartozó mozzanatait összegezve megállapíthatjuk, hogy Comenius számára hatalmas fontosságú dolgokról értesíti Klobusiczkyt és társát (a fentiek szerint minden bizonnyal Mednyánszky Jónást). Előbb közli, hogy ezúttal titkosírással semmit sem írt, majd felelősségre vonással vegyes sürgető kérések szerepelnek. Kéri, tájékoztassák őt arról, hogy mit tesz a fejedelem, s hogy milyen megbízással érkezett a svéd követ. Fogadalmuknak megfelelően elfogadják-e mindazt, ami a felsorolt négy látomásban szerepel? Vajon a címzettek elolvasták-e ezeket, s hisznek-e a Drabicianában olvashatókban? Vajon lefordítottak-e valamit is magyar nyelvre a fejedelem-asszony számára? Ezt bizony meg kellene tenni, s különösen azokat a részeket, amelyek a Rákóczi-házra vonatkoznak. Ezután arról érdeklődik, hogy nem hat-e serkentőleg rájuk az, hogy megelőzték őket. Ezt az északiak tették meg, s már korábban megjövendölték, hogy ők lesznek majd az elsők, akik megsemmisítik a föld elveszejtőit, de ez a címzettek dolga is. Az ügyet akadályozó Bisterfeld meghalt ugyan 1654. augusztus 3-án vagy 21-én, a többiek viszont jól teszik, ha óvakodnak Isten haragjától. 1620. szeptember 20-án elhatározott, hogy az északiak csatlakoznak a törökökhöz, de vajon megvalósul-e ez? A felsoroltak hamarosan ki lesznek nyomtatva, s a címzettek vigyázzanak, nehogy ostobaságuk miatt megszégyenüljenek a hűséges népek szemében.

A dokumentumból tehát nem csupán arról a más forrásokból is jól ismert tényről értesülünk, hogy a levélíró szoros kapcsolatban állott a címzettekkel. Ha meggondoljuk, hogy Comenius itt a *Drabiciana* kifejezéssel él, a *Lux in tenebris* kötet utolsó látomása pedig 1655 októberéből datálódik, akkor egyáltalán nem kizárt, hogy az 1667-es kiadvány ezen részének csaknem a teljes anyaga az erdélyi diplomaták kezében volt.

A levélíró mindenestre úgy kezeli a dolgot, hogy a számára különlegesen fontos négyet egészen bizonyosan ismerik, érdemes nekünk is felidézniük szövegüket. A dátum és a tartalom alapján is azonosítható látomásokat összeköti, hogy hajnali ébredés utáni rendkívüli esemény nyomán következnek be. Az első egy reggeli rejtélyes elgyengülés közepette köszöntött rá látónkra, aki azt álmodta, hogy az isteni gondviselésről prédikál, a másodikat olyan álom vezette be, amelyben egy esküvőre hívogatók társaságában volt, s arra ébredt fel, hogy egy kövecske hullott le a szobájában, aminek mindjárt meg is kapta jelentését: küszöbön áll az ausztriai ház összeomlása. A harmadikban arra ébredt, hogy

²⁷ SZILÁGYI 1890, 393–394.

elveszett a tógája, s bár azt nem találta, amikor egy másikat öltött fel, egy patyolattiszta asszony jelent meg, aki egy régi, meggörbült, de nemes voltát megőrző aranypénzt adott át neki, míg a negyedik egy csatatéri látomással indult, ahol az összetorlódott s kormányozhatatlan szekerek között a látó maga jelent meg vörös lovon. A leírás során aztán kibontakozik az eseménysor fejlődéstörténete, amelynek csúcspontján az erdélyi fejedelem küldetését teljesítve hadba indul. Az első látásban még hiába hangzik el a prédikáció, s hatástalannak bizonyul a látó ezt követő imája is, kénytelen tehát tudomásul venni, hogy az északi fény ragyogása nem képes megvilágosítani a fejedelem elméjét, észjárása olyan, mint a nemes eledel helyett a füvet rágcsáló ököré, s így a látó nem tehet mást, mint hallgat a virrasztásra és imára biztató isteni szóra, és elmélkedésbe kezd. Még a másodikban is hiába hangzik el a kövecske lehullásának jelentése, jóllehet az is tudottá válik, hogy Isten a harag vesszejével készül lesújtani a megátalkodottakra. Itt azonban már megjelennek olyanok, akik meghallották a biztató üzenetet, elvetették az öntelt emberi tudást, s megértették, mit jelent az 1656-os esztendő örömteli közeledése. Közülük egyetlenként a csodálatosan tevékenykedő Mednyánszkyt meg is nevezi. A harmadikban világossá válik, hogy a megkopott éremben megbúvó arany nem más, mint a megváltoztathatatlan isteni igazság, amely a legtisztábban úgy tudott megmaradni a cseh testvérek közösségében, hogy a világ nem is tudott róla. Újabbban azonban mások is felismerték, ám a pusztulás hívei, élükön a pápával és a lengyel királlyal, felkeltek ellene. Uralmuknak azonban vége lesz, mert az elért svéd és litván sikerek hatására az erdélyi fejedelem is képes lesz az embereknél jobban szeretni az igazságot, és akcióba lép. Moszkvával és a tatár kánnal összefogva csatlakozik majd a svédekhez és Bogusław Radziwiłłhoz, s fel fogja dúlni az átok városát, Krakkót is. Prófétánk ekkor felébredve áldásba kezd, és elénekli a 86. zsolttart. A betetőzést jelentő negyedikben a fejedelem majd megvizsgálja a látó hozzáküldött levelét, s a svéd követ szavainak hatására a fejedelemasszony is megvilágosodik. Elkergetik a ravasz kígyók gyanánt okoskodó tanácsosokat, eltorlaszolják házaik ajtajait, hogy ne állhassanak elő ravasz megfontolásaikkal. A hadi kürtök hangja immár elhat Nyugatra is, s az Úr pedig kinyilvánítja, hogy elérkezett a népek kihalászásának ideje. A látónak a Magasságos megüzeni, hogy maradjon otthon, s várakozzon a vigasz megérkezésére. Segítője már ismerkedik a hadak vonulásának élményével, a dobverés hangjával és a kürtök zengésével. A látót aztán a Magasságos szeretetre és türelemre inti, továbbá arra, hogy írja meg a tanácsosoknak az idő elérését. Ő ezt meg is teszi, majd elénekli a 118. zsolttart.

Hogy Comenius miért éppen Klobusiczky Andrást és Mednyánszky Jónást akarta elragadtatni Drabik látomásaival, azt feltárta a kutatás, s helytállóan

tarthatjuk a legrészletesebb dokumentációval dolgozó s a nemzetközi szakirodalmat is értelmező Kármán Gábor összegzését. Ő egyfelől megállapítja, hogy II. Rákóczi Györgyöt „nem vallási elkötelezettségének tudata vezérelte külpolitikai akcióinak megindításakor”, ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy Klobusiczkytól vagy Mednyánszkytól nem „állt távol az elképzelés egy Habsburg-ellenes protestáns alapú háború indítására”.²⁸ Mivel a korai újkorral foglalkozó szakirodalom egy részében erős a készítés a vallást instrumentálisan kezelő, Machiavellitől eredeztethető elképzelés abszolutizálására, fontos hangsúlyozni, hogy ez még a diplomáciai kapcsolatok kiépítésén dolgozó politikai elitben sem vált kizárólagossá, s még kevésbé történt meg a konfessziók keretei között élő szélesebb társadalmi rétegekben.

Az elmondottak alapján úgy képzeljük, hogy az igaz hitű prédikátorok fejlődési udvartól nem távoli közegében születhettek meg az imádkozó II. Rákóczi Györgyöt megszólaltató költemények. A terjedelmesebb (151.) esetében Vilna mártírjainak és Leszno füstjének Comenius menekülését is felidéző mozzanata talán nem független az ekkor még életben lévő Mednyánszkytól sem. Erre a környezetre vallhat viszont a verset befejező látomás: a beszélő a fényes napban előbb három fényes tört figyelt meg, majd azt észlelte, hogy a nap közepéből eredő láng járja körül ezeket a fegyvereket. Megfejtése szerint a Krisztust jelképező nap mellett a három tör a tengeren álló angyal szájából kiállóval azonosítható, míg a kis láng az a lelket szimbolizálja, amely erőt ad, s ebben az értelemben utalhat a harchoz szükséges fegyverekre (szablya, kopja, pajzs stb.) is. Látomás ez tehát, de biblikus, jobban kötődik az apokalipszis (10.5.) szövegéhez, mint a *Lux in tenebris*ben olvashatók többsége.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS 2021 – BALÁZS Mihály, *Rimay kesergésétől Rákóczi kesergéséig = Magyar irodalomtörténet, Gépeskönyv*, Horváth Iván, Balázs Mihály, Bartók Zsófia Ágnes, Margócsy István, Bp., 2021. <https://fbook.com/mi>
- BALÁZS 2024 – BALÁZS Mihály, *Miatyánk-paródia Montecuccoliról = Doromb, Közköltészeti Tanulmányok*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2024, 125–130.
- Bibliografia polska*, 1912 = *Bibliografia polska XIX stulecia*, red. Karol Estreicher, Tom 24, Kraków, 1912.

²⁸ KÁRMÁN 2011, passim.

- DUFFY 2009 – DUFFY, Eamon, *Fires of Faith, Catholic England under Mary Tudor*, New Haven, Yale University Press, 2009.
- EL KENZ 2011 – EL KENZ, David, *L'histoire des Martyrs (1554–1619) de Jean Crespin, Un témoignage du légalisme juridique de la minorité protestante = Justice et protestantisme, Chrétiens et Sociétés*, RESEA, 2011, 11–26.
- FAZAKAS 2009 – FAZAKAS Gergely, *Bűnös-e a fejedelem? Imádságok és versek az 1657 utáni Rákóczi-propaganda kontextusában? = Szerencsének elegyes forgása, II. Rákóczi György és kora*, szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter, Bp., L'Harmattan, 2009, 425–449.
- JOUANNA 2013 – JOUANNA, Arlette, *The Saint Bartholomew's Day Massacre, The Mysteries of a Crime of State*, Manchester, Manchester University Press, 2013.
- KÁRMÁN 2011 – KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Bp., L'Harmattan, 2011.
- LUBIENIECKI 1982 – LUBIENIECKI, Andrzej, *Poloneutychia*, oprac. Alina Linda et alia, Warszawa, Łódź, 1982.
- MONOK 1996 – MONOK István, *A Rákóczi család könyvtárai 1588–1660*, Szeged, Scriptum, 1996 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 1).
- NÉMETH 1997 – NÉMETH S. Katalin, *Comenius elfelejtett propagandistái, Johann Jakob Redinger és Christian Hoburg = Irodalomtörténeti Közlemények*, 101(1997), 1–15.
- Rákóczi-eposz*, 1988 – Ismeretlen szerző, *Rákóczi-eposz*, sajtó alá rend. Szigeti Csaba, utószó Keserű Gizella, Bp., Európa Könyvkiadó, 1988.
- RMKT VII/9. = *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, VII/9. kötet, A két Rákóczi György korának költészete*, sajtó alá rend. Varga Imre, Bp., Akadémiai, 1977.
- RMKT XIV. = *Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, XIV. kötet, Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete 3/A, Történelem és társadalom*, sajtó alá rend. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas, 2013.
- ROWLEY, TOL 2024 – ROWLEY, Matthew, TOL, Marietta van der, *David Pareus, The Politics of Opposing the Antichrist (1618) = A Global Sourcebook in Protestant Political Thought*, Vol. I. 1517–1660, London, New York, Routledge, 2024, 480–482.
- SÁRKÖZI 2009 – SÁRKÖZI Gergely, *Álhírek és valóság, II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata és tevékenysége Vitnyédi István leveleinek tükrében = Szerencsének elegyes forgása, II. Rákóczi György és kora*, szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter, Bp., L'Harmattan, 2009, 325–340.
- SZILÁGYI 1890 – *Erdély és az északkeleti háború, Levelek és okiratok*, I. köt., közléteszi Szilágyi Sándor, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

- TAZBIR 1993 – TAZBIR, Janusz, *Męczennik za wiarę – Franco de Franco* = Uő, *Reformacja w Polsce*, Książka i Wiedza, Warszawa, 1993, 94–105.
- VIŠKOLCZ 2003 – VIŠKOLCZ Noémi, *Johannes Heinrich Bisterfeld (1605–1655), Bibliográfia – a Bisterfeld-könyvtár*, Bp., Szeged, OSZK, Scriptum, 2003 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 6).
- WELLER 1885 – *Die Lieder des dreissigjährigen Krieges nach dem originale abgedruckt*, zum ersten Male gesammelt von Emil Weller, Basel, 1855 (Retrografischer Nachdruck), Hildesheim, 1968.
- WĘGIERSKI 1669 – Andreae WENGERSCII *Libri quattuor Slavoniae reformatae 1669*, ed. Janusz Tazbir, Warszawa, PWN, 1973.
- WERNER 1892 – WERNER, Richard Maria, *Das Vaterunser als gottesdienstliche Zeitlyrik*, = *Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte*, 5(1892), 1–49.